

Отримано: 9 лютого 2019 р.

Прорецензовано: 25 лютого 2019 р.

Прийнято до друку: 1 березня 2019 р.

e-mail: n_shulzhuk@i.ua

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-5(73)-177-179

Шульжук Н. В. Складноприєднувальні конструкції в діалогічному дискурсі : комунікативно-прагматичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73), березень. С. 177–179.

УДК 81' 367

Шульжук Наталія Василівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики та культури української мови РДГУ

**СКЛАДНОПРИЄДНУВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ:
КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті схарактеризовано складноприєднувальні конструкції різних структурно-семантичних типів в українському художньому діалогічному дискурсі. Відзначено, що подібні структури, зумовлені додатковим комунікативним завданням та умовами конкретної мовленнєвої ситуації, є потужним стилістичним потенціалом художнього діалогу, оскільки виявляють як його змістову значущість, так і емоційну насиченість. Доведено, що такі конструкції не є порушенням правил побудови граматично досконалих висловлювань, а є закономірним явищем, внаслідок якого формальна й семантична структури речення пристосовуються до потреб діалогічного дискурсу, виявляючи комунікативно значущі смисли.

Ключові слова: складноприєднувальна конструкція, діалогічний дискурс, комунікація, комунікативна одиниця, комунікативна взаємодія, інтенція, репліка.

Nataliia Shulzhuk,

PhD (in Philology), Associate Professor, the head of the Department of Stylistics and Culture of Ukrainian Language, Rivne State University of the Humanities

**COMPOUND-CONJUNCTIVE CONSTRUCTIONS IN DIALOGUE DISCOURSE:
COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECT**

This study outlines compound-conjunctive constructions of the different structural and semantic types in Ukrainian fiction dialogue discourse as the communicative units that are closely related with dialogue speech and provide the effective speech interaction of the dialogue partners. The reason to make such structures is the case when the speaker begins the sentence and does not frequently have well-defined idea about the elements the sentence consists. As a result separate elements can be formed with the help of gradual conjunctive constructions that previously were unpredictable by speaker. Among compound-conjunctive constructions in dialogue discourse the author singles out such type as compound-conjunctive constructions where conjunctive elements are synonymic to the parts of the compound sentence; compound-conjunctive constructions where conjunctive elements are synonymic to the parts of the complex sentence; compound-conjunctive constructions where conjunctive elements are synonymic to the parts of the compound asyndetic sentence.

The dialogue discourse presents asyndetic and syndetic compound-conjunctive constructions. Special conjunctions, compound and complex conjunctions, separate particles, modal verbs, and adverbs are distinguished between the means to make conjunctive connection within the parts of the compound-conjunctive sentence. The author emphasizes that conjunctive connection differs from the compound and complex ones, because compound and complex conjunctions are presented in a new role of functioning for the adjunction and making single communicative unit.

The study points out that similar structures caused by the additional communicative objective and conditions of the specific speech situation are powerful stylistic potential of fiction dialogue because they reveal its content meaningfulness and emotional expressiveness. The author notes that compound-conjunctive constructions are not the failure to comply with the rules of grammar perfect utterances making. It is a natural phenomenon as a result of which formal and semantic structure of sentence unit gets used to the dialogue discourse needs.

As a prospect for the following studying the author aims the research of verbal ways to regulate different types of communicative interaction in the dialogue discourse structure.

Key words: compound-conjunctive construction, dialogue discourse, communication, communicative unit, speech interaction, intension, utterance.

Постановка проблеми. Високий прагматичний та експресивний потенціал, демократизм, зорієнтованість на певний комунікативний ефект, непередбачуваність діалогічного дискурсу привертають увагу до нього носіїв мови. Обов'язковість кількох суб'єктних планів, реплікування, конситуативність діалогу зумовлюють використання в ньому широкого спектру як висловлювань, співвідносних з типовими реченнєвими моделями, так і особливих комунікативних одиниць. Останні, як вияв специфіки синтаксичної будови діалогічного дискурсу, дозволяють зрозуміти не лише характер його формальної та семантичної організації, а й особливості взаємодії комунікантів. З-поміж таких одиниць заслуговують на увагу складноприєднувальні конструкції (СПК), основна сфера використання яких – розмовний діалог як найприродніше й безпосереднє втілення комунікативної функції мови, а також змодельований художній (вторинний) діалог як складник багатовимірної комунікації, яка відбувається у кількох площинах і вибудовується під впливом естетичного завдання твору та інтенції автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Послугуючись поняттям «діалогічний дискурс», розуміємо його як «мисленнєво-комунікативну мовленнєву діяльність комунікантів у широкому (ситуативно-комунікативному, соціокультурному, когнітивно-психологічному) контексті, зафіксовану діалогічним текстом» [2, с. 9]. Виокремлені Л. Безулою комунікативні властивості діалогічного дискурсу (наявність мовця й адресата, комунікативних ролей; можливість взаємного накладання ходів; тематична єдність; перевага спонтанного мовлення; шаблонність мовленнєвої взаємодії; імпліцитність мовного вираження; переважно усний спосіб здійснення; значна роль невербальних засобів; національна специфіка [2, с. 12]) визначають специфіку його синтаксичної організації, що стала предметом дослідження у працях Т. Винокур, О. Ваякіної, П. Дудика, Н. Глаголева, Г. Інфантової, Н. Шведової, М. Михліної, І. Святогора, О. Шаройко, Г. Чумакова, І. Морозової, Н. Шульжук та ін.

У мовознавчих дослідженнях представлена й специфіка окремих явищ діалогічного синтаксису. Так, еліптичні конструкції у складі діалогічних єдностей досліджували І. Морозова, В. Шульгіна, незакінчені побудови – О. Ваяхіна, А. Цой, лінгвістичні основи явищ надлишковості та економії – Н. Глаголев, особливості синтаксичного зв'язку між діалогічними репліками – К. Гузєєва та Е. Трофімова. Семантико-синтаксичні особливості діалогу дослідив М. Гаврильєв, стилістичні параметри – Г. Чумаков, комунікативні – А. Балаєн, К. Саломатов, Г. Сергєєва, Н. Теплицька, М. Шафіро, Т. Колокольцева, Н. Формановська та ін.

Оскільки діалог вибудовується без попереднього обдумування, одночасно зі сприйняттям мовлення адресата, то мовець, починаючи речення, нерідко не має чіткого уявлення про елементи, з яких воно складатиметься. Окремі з них можуть формуватися у вигляді поступово приєднувальних компонентів, спочатку не передбачених мовцем.

Мета статті – схарактеризувавши структурно-семантичні типи складноприєднувальних конструкцій, з'ясувати їх комунікативно-прагматичну сутність у художньому діалогічному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. СПК у спеціальних працях вивчені переважно з позицій структурного синтаксису (П. Коструба [9], І. Петличний [11], Ю. Ванников [3], М. Михліна [10], І. Чередниченко [15]). Як явище розмовного синтаксису ці структури розглядали В. Жайворонок [7], П. Дудик [4], М. Шафіро [16], В. Рінберг [12], проте мовознавці й досі не визначилися щодо єдиного терміна на позначення таких конструкцій. І. Петличний кваліфікує їх як «приєднувально-видільні», П. Коструба – «видільні речення», І. Чередниченко – «своєрідні неповні», П. Дудик – «видільні» або «приєднувальні», В. Жайворонок – «складноприєднувальні». Нам імponує думка В. Жайворонка про те, що «приєднувальними слід вважати речення, які не розміщуються в традиційний ланцюг сурядних та підрядних речень, а становлять окремий вид речень, виділених особливою приєднувальною інтонацією» [7, с. 13]. Отже, приєднувальний зв'язок відмінний від сурядного та підрядного, тому сполучники сурядності й підрядності часто виступають у новій для себе ролі, «виконуючи функції приєднування та утворюючи єдину комунікативну одиницю» [6, с. 70]. Наведемо приклади: «... А мушу я тобі подякувати, бо прийшла дітям та мені пенсія, **та ще медаль партизанську дали Марушці...**» (В. Міняйло); «Мордував усю Забару, – **нехай тепер сам помордується**» (Є. Гуцало); «Гріх – не міх, за плечима не носи... **Та проте стерегтися тра**» (В. Міняйло). Як бачимо, у граматичному плані частини СПК нерівноцінні: основна є базовою структурою, а побічна не розвиває першої, а лише доповнює її зміст, пристосовуючи формальну й семантичну структури усієї конструкції до комунікативних потреб діалогічного дискурсу.

Слідом за В. Жайворонком [7], в художніх діалогах виокремили такі семантико-граматичні типи СПК: СПК, в яких приєднувальні компоненти синонімічні з частинами складносурядних; СПК, в яких приєднувальні компоненти синонімічні з підрядними; СПК, в яких приєднувальні компоненти синонімічні з частинами складного безсполучникового речення. Останні з-поміж СПК виявилися найчисельнішими, наприклад: «Нагнав жінку по дорозі, – **везла вона з дівчиною возик з мішком од млина**» (А. Головка); «Кажуть сусіди, що тут проходили, – **її сім'я все макуху їла і стала примішувати бадилля, назбирале з осені**» (В. Барка); «Розказую, а сам уже вкотре оглядаю його кімнатку, – **вона забита книжками, облесна репродукціями, завалена платівками**» (Є. Гуцало).

Приєднувальну функцію у реченні можуть виконувати не лише спеціальні приєднувальні сполучники, а й деякі сурядні й підрядні, окремі частки, модальні слова, прислівники, наприклад: «Кажуть йому, що дуже жалко його, і діток, і серце моє в'яне, **а вже до його не вернись!**» (М. Вовчок); «Не було ще приказу... **Хоча** для тебе, голубе, було б краще» (І. Багрянний); «А по мене, хоч і соловки... **Аби гроші та життя хороше**» (Г. Тютюнник); «Дочка у мене одначка, Хазяйка добра, пряха, швачка, – **То може і в родню вступлю**» (І. Котляревський); «Чи ти вже й Прокопа Дудку забула!.. **Ще ж не мер, а живий**» (Є. Гуцало); «Не знаю, що з нами буде, – сказала, прощаючись з чоловіком, Дарія Олександрівна, – **може, вижебраю для них...**» (В. Барка); «Лев... Як буду вмирати, то прийду, як звір до лісу, – **отут під дубом хай і поховають...**» (Л. Українка).

Наведені приклади свідчать, що зміст приєднувальної частини містить додаткові повідомлення чи зауваження, які виникають у свідомості після основного висловлення або разом з ним, що й надає їй більшої самостійності. Водночас СПК у складі діалогу – потужний стилістичний потенціал, оскільки можуть виявляти як змістову значущість («А й дядина Килина – свята та божка, **ї не перевелися ще такі жінки на світі!**» (Є. Гуцало)), так і емоційну насиченість («Кони у вас добрі. **Отож зразу й позаяйте... прямо в губком**» (М. Стельмах)). Якщо останній приклад фіксує позитивне ставлення мовця до дійсності, то перший – не лише констатує факт дійсності, а й демонструє ставлення до змісту повідомлення.

Особливою експресією в діалогічному дискурсі позначені СПК, оформлені як сукупність реплік:

- Три дні тут – ні крихти не взяла.
- Вже ноги не держать.
- **Ще й бережись, бо в яр одвезуть...** (В. Барка).

Аналіз семантико-граматичних типів СПК у діалогічному дискурсі довів, що «ту саму думку можна висловити по-різному, різними граматичними формами, з другого боку, дуже важко знайти в мові дві синтаксичні структури, які б передавали той самий зміст, виражали ідентичну думку. Якщо мова має дві форми для вираження близького змісту, то вони обов'язково різняться відтінками, мають відмінний компонент значення» [5, с. 44].

Формально-граматичний підхід до СПК не дозволяє повною мірою виявити їх сутнісні ознаки. Пріоритетний сьогодні функційний підхід до мови «не виключає ідеї її системно-структурної організації, але на передній план висуває питання її функціонування» [1, с. 12]. Як слушно зауважує Т. Колокольцева, функційна парадигма – це «своєрідна мегапарадигма, яка інтегрує власне функціональний, прагматичний та антропоцентричний принципи розгляду явищ мови і мовлення» [8, с. 10]. Винятково важливим у контексті нашої наукової розвідки є прагматичний підхід до розгляду мовних явищ, який дає змогу зрозуміти дискурсивну роль та прагматичну орієнтацію досліджуваних одиниць.

Додатковий компонент у СПК, очевидно, зумовлений виникненням додаткового комунікативного завдання та умовами конкретної мовленнєвої ситуації. Наші спостереження засвідчили, що СПК у художніх діалогічних дискурсах передусім «працюють» на посилення розмовної експресії й ступеня діалогічності повідомлюваного, на досягнення оптимального мовленнєвого впливу на читачську аудиторію. У висловлюванні мовець здійснює актуалізацію, коли виділяє важливу, на його думку, і нову для адресата інформацію, ставлячи її в позицію реми, наприклад: «**Ото ж, бачиш з пляшкою в руках проката-**

ли. *Ще й підпис який дали: Гуляй губа*» (О. Гончар); *«Не так-то вже й малий ваш хлопець... Та й недалечко їхати – годину...»* (М. Коцюбинський); *«Ти спершу в повітря, а потім знову в повітря... та й то поскаржусь вищій владі»* (В. Міняйло).

Наведені приклади свідчать, що суперечність між лінійною організацією речення та нелінійним характером мислення в діалогічному дискурсі зумовлює формування СПК. Учасник діалогу як носій комунікативної інтенції, яка полягає в прагненні донести певне пропозиційне ставлення до адресата в умовах конкретної мовленнєвої ситуації, продукує висловлювання, що й забезпечують ефективність комунікативної взаємодії співбесідників. СПК не є порушенням правил побудови граматично досконалих висловлювань, це закономірне явище, внаслідок якого формальна й семантична структури реченнєвої одиниці пристосовуються до потреб діалогічного дискурсу, виявляючи комунікативно значущі смисли.

Вищевикладене узгоджується зі слушною думкою Н. Формановської про те, що «комунікативно-прагматичний аспект потребує уваги як до власне комунікативних, так і до прагматичних компонентів мовних / мовленнєвих явищ. Комунікативний – той, що належить до спілкування загалом, прагматичний – пов'язаний з мовцем, його адресатом, із ситуацією спілкування, вибором і контекстом вживання відповідних одиниць, із соціальними дозволами й заборонами на ті чи інші мовленнєві дії» [14, с. 26].

Зауважимо, що синтаксична й семантична структури речення роблять його потенційною комунікативною одиницею. Висловлювання ж породжується комунікативною ситуацією, компонентами якої є мовець і адресат, мотиви і цілі спілкування; інтенції адресата, його оцінки, емоції, ставлення до дійсності, до змісту повідомлення, до адресата; спосіб повідомлення, що передбачає вибір оптимальних засобів; місце і час спілкування. Н. Формановська влучно зауважила, що «речення – формальна «упаковка» висловлювання» [14, с. 27]. І. П. Сусов уточнює структуру комунікативної ситуації щодо висловлювання: «Я – повідомляю – тобі – в конкретному місці – в конкретний час – за допомогою конкретного висловлювання – про конкретний предмет – в силу такого-то мотиву або причини – з такою-то метою або наміром – за наявності таких-то передумов або умов – у такий-то спосіб» [13, с. 9].

Висновки. СПК слід сприймати не як порушення правил синтаксичної парадигматики й синтагматики, не як аномальність семантичної й структурної організації, а як пристосування усіх рівнів цієї побудови до потреб діалогічної комунікації, пов'язаних із пошуком оптимальних стратегій і тактик учасників діалогу для узгодження їх смислових позицій. Такі властивості СПК, як високий ступінь розмовності, асиметрія плану вираження і плану змісту, належність до одиниць експресивного синтаксису, визначають широкий діапазон їх стилістичних можливостей у діалозі.

Перспективи. Здійснене дослідження доповнює теорію діалогічної комунікації, розширює наукові уявлення про специфіку мовленнєвої взаємодії комунікантів, що визначає перспективу подальших наукових пошуків у контексті порушеної проблеми, – вивчення способів вербального регулювання комунікативної взаємодії різних типів у структурі діалогу.

Література:

1. Бараникова Л. И. Формирование современной научной парадигмы в лингвистике. Текст. Функциональный поход к языку. *Язык и общество*. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1995. Вып. 10. С. 3–15.
2. Безугла Л. Р. Діалог, діалогічний текст та діалогічний дискурс. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2009. № 867. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. Вып. 60. С. 7–14.
3. Ванников Ю. В. Явление парцелляции в современном русском языке: автореф. дис.... канд. филол. наук.: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1965. 24 с.
4. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Київ: Наук. думка, 1973. 288 с.
5. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. Київ: Наук. думка, 1982. 211 с.
6. Жайворонок В. В. Приєднувальні сполучники у структурі складного речення. *Мовознавство*. 1975. № 5. С. 67–74.
7. Жайворонок В. В. Складноприєднувальні конструкції в усному мовленні. *Українська мова і література в школі*. 1969. № 2. С. 13–17.
8. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи. Волгоград: Изд-во Волгоград. госун-та, 2001. 260 с.
9. Коструба П. Г. До питання про поняття і класифікацію неповних речень. *Питання українського мовознавства*. Львів, 1960. Кн. IV. С. 62–64.
10. Михлина М. Л. Из наблюдений над синтаксическими особенностями диалогической речи: автореф. дис.... канд. филол. наук.: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1955. 16 с.
11. Петличний І. З. Приєднувально-видільні речення в українській літературній мові. *Проблеми синтаксису*. Львів, 1963. С. 20–31.
12. Рінберг В. Л. Приєднувальні конструкції та їх статико-динамічні параметри. *Мовознавство*. 1979. № 1. С. 20–32.
13. Сусов И. П. Прагматическая структура высказывания. *Языковое общение и его единицы: межвуз. сб. науч. тр.* Калинин: Изд-во КГУ, 1986. С. 7–11.
14. Формановская Н. И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический аспект. Москва: Рус. яз., 2002. 216 с.
15. Чередниченко І. Г. Граматична структура неповних речень та основи їх класифікації. *Українська мова в школі*. 1954. № 3. С. 14–20.
16. Шафиро М. Е. Присоединение как явление речевого синтаксиса (Квалификация в аспектах актуального и грамматического членения): автореф. дис.... канд. филол. наук.: спец. 10.02.01 «Русский язык». Саратов, 1965. 23 с.